

MÜASİR DÖVRDƏ ORTAQ TÜRK TARİXİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

İNTİQAM CƏBRAYILOV

Pedaqogika elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun Təhsilin nəzəriyyəsi və tarixi şöbəsinin müdiri.

E-mail: intiqamcebrayilov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2437-5926>

Məqaləyə istinad:

Cəbrayilov İ. (2025). Müasir dövrdə ortaq türk tarixinin öyrənilməsinin aktual problemləri. *Azərbaycan məktəbi*. № 1 (710), səh. 117-124

DOI: 10.30546/32898065.2025.1.031

ANNOTASIYA

Tədqiqatın məqsədi türk xalqlarının və dövlətlərinin ortaq tarixinin, ümumtürk dəyərlərinin konseptual məsələlərinin tədqiqi və tədrisinin aktuallığını, müasir dövr üçün əhəmiyyətini göstərməklə bərabər, bu istiqamətdə araşdırmaları təhlil etmək, ümumiləşdirmələr aparmaq və qardaş ölkələr arasında əlaqələrin, ortaq dəyərlərin tərbiyə işinə, şəxsiyyətin formalaşmasına təsirini əsaslandırmaqdır. İndiyə qədər Azərbaycanda ortaq türk tarixi ilə bağlı ciddi tədqiqat işləri aparılıb. Akademiklər Ziya Bünyadov, Yaqub Mahmudov, Şahin Mustafayev və digər alimlərin araşdırmaları elmə böyük töhfə kimi qiymətləndirilir. Məqalədə belə bir ideya əsaslandırılır ki, son illərdə türk xalqları və dövlətləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin genişləndirilməsi ortaq tarixi dəyərlərin daha dərinədən öyrənilməsi və təbliği imkanlarının artırılmasına əlverişli zəmin yaradıb. Bu hələ ən qədim zamanlardan geniş coğrafiyada yaşayan türk xalqlarının yeni tarixi şəraitdə birliyinin möhkəmləndirilməsi, milli ruhunun, ümumtürk mədəniyyətinin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proses, eyni zamanda ortaq türk dilinin formalaşdırılmasını, inkişafını sürətləndirən amil kimi də səciyyələndirilməlidir. Tədqiqatlardan əldə olunan nəticələr təsdiq edir ki, türk respublikaları arasında mədəni əlaqələrin inkişafı ortaq tariximizin zənginləşməsinə əsaslı şəkildə təsir göstərir. Son illərdə həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli birgə tədbirlərin, forumların, mədəniyyət və ədəbiyyat günlərinin keçirilməsi birlik və bərabərliyin möhkəmləndirilməsinə böyük töhfələr verir. Eyni zamanda qardaş ölkələrdə yaşayan bir sıra azərbaycanlıların fəaliyyəti də ortaq dəyərlərimizin zənginləşməsinə təsir göstərən amillərdəndir. Bu gün ortaq dəyərlərin öyrənilməsi, türk xalqlarının ortaq tarixinə dair zəruri biliklərin şagirdlərə aşılması vacibdir.

Açar sözlər: Ortaq türk tarixi, türk xalqları və dövlətləri, Mərkəzi Asiya, integrativ tədris, öyrənmə imkanları.

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 08.01.2025

Qəbul edilib: 30.01.2025

CURRENT PROBLEMS IN THE STUDY OF COMMON TURKIC HISTORY IN THE MODERN ERA

INTIGAM JABRAYILOV

Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Head of the Department of Theory and History of Education of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan. E-mail: intiqamcebrayilov@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2437-5926>

To cite this article:

Jabrayilov I. (2025). Current problems in the study of common Turkic history in the modern era. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 710, Issue 1, pp. 117-124

DOI: 10.30546/32898065.2025.1.031

ABSTRACT

The research aims to analyze the conceptual issues of the common history of the Turkic peoples and states, as well as the common Turkic values, examine the relevance of their study and teaching, and highlight their importance for the modern era. Additionally, the research seeks to review studies in this direction, make generalizations, and substantiate the influence of relations between brotherly countries and common values on educational work and the formation of individual identity. It is emphasized that significant research has been conducted in Azerbaijan on the common Turkic history. The works of academics Ziya Bunyadov, Yagub Mahmudov, Shahin Mustafayev, and others are considered a great contribution to science. The article substantiates that expanding mutual relations between the Turkic peoples and states in recent years has created a favorable basis for increasing opportunities for a deeper study and promotion of common historical values. This is of great importance for strengthening the unity of the Turkic peoples, who have lived across a vast geographical area since ancient times, as well as for the development of the national spirit and common Turkic culture in the new historical context. This process should also be characterized as a factor accelerating the formation and development of the common Turkic language. The results obtained from the research confirm that the development of cultural relations among the Turkic republics has a significant impact on the enrichment of our common history. In recent years, the organization of both bilateral and multilateral joint events, forums, and culture and literature days has made significant contributions to the strengthening of unity and equality. At the same time, we can also mention the activities of several Azerbaijanis living in brotherly countries as one of the factors influencing the enrichment of our common values. Today, the study of common values and the instillation of necessary knowledge about the shared history of the Turkic peoples in students are essential.

Keywords: Common Turkic history, Turkic peoples and states, Central Asia, integrative teaching, learning opportunities.

Article history

Received: 08.01.2025
Accepted: 30.01.2025

GİRİŞ

Dünyada baş verən hadisələr xalqların həyatında dərin iz buraxır. Qlobal hadisə və proseslər zamanı ədalət, həqiqət, azadlıq uğrunda mübarizə əzmi, gələcəyə inamı, intellekti, elmə, təhsilə marağı güclü olan xalqlar qaliblər cərgəsində olur, müstəmləkəyə boyun əyir, dövlətçilik ənənələrini qoruyur və inkişaf etdirir. Belə xalqlar içərisində türk xalqları özünəməxsus, xüsusi yer tutur. Tarixdən məlumdur ki, türk xalqları həmişə güclü dövlətlər qurmuş, zəngin mədəniyyət yaradıb və dünyada həmişə ədalətin, azadlığın carçısı olub, xalqlar, dövlətlər arasında sülhün, əmin-amanlığın qorunması, birlik və bərabərliyin təmin edilməsi üçün böyük səylər göstərirlər. İmperialist dairələr isə bu birlik və bərabərliyi pozmağa çalışıb, türkün şanlı tarixinə, mədəniyyətinə ləkə yaxmağa cəhd göstərərək, onun əsarətə düşməsi üçün yollar axtarıblar. Lakin türk xalqlarının əks qüvvələrə qarşı mübarizə əzmi həmişə onların qələbə qazanmasında böyük rol oynayıb.

Müasir dövrdə türk xalqları və dövlətləri arasında əlaqələrin genişlənməsi üçün əlverişli zəmin yaranıb. Bu əlaqələrin genişlənməsi və inkişafı türk xalqlarının daha sıx birləşməsində, dünyada ümumi, ortaq maraqlarının qorunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan türk xalqlarının və dövlətlərinin ümumi, ortaq tarixinin öyrənilməsi, tədqiqi, tədrisi və təbliği məsələləri də xüsusi aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir.

YENİ DÖVRÜN ÇAĞIRIŞLARI: TÜRK DÜNYASI VƏ ÖZÜNƏQAYIDIŞ PROSESLƏRİ

XVIII yüzilliyin sonu, XIX yüzilliyin əvvəllərindən imperialist dairələrin daha güclü təzyiqinə məruz qalan türk xalqları və dövlətlərinin həyatında çox ciddi gərginliklər, çətinliklər yaşansa da, bu gün həmin xalqların yenidən özünəqayıdışı onun gücünü daha da artırır və dövlətçilik ənənələrinin möhkəmlənməsinə zəmin yaradıb. 1989-1991-ci illərdə Sovet İttifaqının, sosializm sisteminin tənəzzülü

və süqutundan sonra bu proseslər gücləndi. 1991-ci ilədək türk respublikası kimi yalnız Türkiyə Cümhuriyyəti müstəqil dövlət idisə, ötən əsrin sonlarında Azərbaycan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkmənistan respublikalarının da müstəqillik əldə etmələri türk xalqlarının həyatında çox böyük hadisəyə çevrildi. Özünəqayıdış prosesləri türk xalqları və dövlətləri arasında əməkdaşlığın, əlaqələrin genişlənməsinə təsir göstərdi və nəhayət, Türk Dövlətləri Təşkilatının yaranması ilə nəticələndi. Turan birliyinin təminatçısı kimi bu təşkilatın həm də atributlarının, o cümlədən bayrağının yaradılması, eyni zamanda digər təsisatlarının formalaşdırılması türk dövlətçiliyinin yeni tarixi şəraitdə irəliləyişinin təntənəsi, inkişafının qüdrət simvoludur.

Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev türk xalqları və dövlətlərinin birlik və bərabərliyinin təmin olunması, onlar arasında qardaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi üçün konkret strateji hədəflər (məsələn, türk dövlətlərinin problemlərinin, o cümlədən beynəlxalq problemlərinin həllində birgə fəaliyyətin təmin edilməsi; türk dünyasının beynəlxalq nüfuzunun artırılmasında hər bir türk dövlətinin potensialından, real imkanlarından məqsədyönlü şəkildə istifadəyə nail olunması və s.) müəyyənləşdirib və ölkələrimiz arasındakı əlaqələr tarixi reallığı, gerçəkliyi əks etdirir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2024-cü il fevralın 14-də andiçmə mərasimində dediyi fikirlər hər birimizdə qürur hissi yaradır. Ölkəmizin Prezidenti cənab İlham Əliyev Türk Dövlətləri Təşkilatından bəhs edərkən deyib: "Bu bizim üçün əsas beynəlxalq təşkilatdır. Çünki bu bizim ailəmizdir. Bizim başqa ailəmiz yoxdur. Bizim ailəmiz Türk dünyasıdır..

...Bu, böyük coğrafiyadır, böyük ərazidir, böyük hərbi gücdür, böyük iqtisadiyyatdır, təbii sərvətlərdir, nəqliyyat yollarıdır, gənc əhalidir, artan əhalidir və bir soydan, kökdən olan xalqlardır. Bundan güclü birlik ola bilərmi? Əlbəttə ki, yox. Biz müştərək səylərlə elə etməliyik ki, Türk Dövlətləri Təşkilatı qlobal arenada önəmli faktora və güc mərkəzinə çevrilsin.

Buna biz ancaq birlikdə nail ola bilərik”.¹ Bu fikir və ideyalar həm də türk xalqları və dövrlərinin, Turan birliyinin gələcək strategiyasını aydın şəkildə əks etdirir.

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın 44 günlük Vətən müharibəsində qələbəsindən sonra türk dünyası ölkələri arasında əlaqələr daha da genişləniş. Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı², 2023-cü il üçün “Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı”³, 2024-cü il üçün “İslam dünyasının mədəniyyət paytaxtı”⁴ olan Şuşa şəhərində türk dövlətlərinin liderləri ilə görüşlər keçirilib, Şuşa Bəyannaməsi⁵, Qarabağ Bəyannaməsi⁶ kimi çox ciddi, əhəmiyyətli sənədlər imzalanıb və bunlar da qardaşlıq əlaqələrinin möhkəmlənməsinə, inkişafına böyük təsir göstərir.

Bu gün işğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə “Böyük Qayıdış” proqramının icra olunmasında da türk dünyası ölkələrinin dəstək göstərməsi təqdirəlayiqdir. Məsələn, Qarabağın bərpasında ən yaxın müttəfiq kimi Türkiyənin iştirakı, eləcə də Füzulidə Özbəkistan Respublikasının Mirzə Uluqbəy adına 1 nömrəli tam orta məktəbi (960 yerlik), Qazaxıstan Respublikasının Kurmanqazı adına Uşaq Yaradıcılıq Mərkəzi inşa etməsi qardaşlıq yardımı kimi Azərbaycana və bütün türk dünyasına verilən böyük töhfədir. Bu hadisə və proseslər yeni tarixi şəraitdə həm də ortaq tariximizi əks etdirən məqamlardır.

ÜMUMTÜRK - ORTAQ TÜRK DƏYƏRLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ TƏBLİĞİNİN ZƏRURİLİYİ

Ortaq türk əlifbasının yaradılması və digər ortaq dəyərlərin təbliği ilə bağlı zəruri addımların atılması türk dünyası tarixinin yeni yazılan şərəfli səhifələrindəndir. Bu baxımdan, Azərbaycan, Türkiyə, Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Macarıstan və türk ailəsinin digər üzvlərinin strateji hədəflərindən biri ümumtürk, ortaq türk düşüncə sistemini mənimsəyən yeni nəsillərin həyata hazırlanması, formalaşdırılması və şəxsiyyət kimi inkişaf etdirilməsidir. Bu isə həm də elmə,

təhsilə, mədəniyyətə diqqətin artırılması ilə bilavasitə bağlıdır.

Qeyd edək ki, ümumiyyətlə, müstəqillik illərində diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də elm, təhsil, mədəniyyət sahəsində əlaqələrin inkişafı, ortaq dəyərlərin qorunmasına xüsusi əhəmiyyətin verilməsidir. Bu istiqamətdə çoxsaylı tədbirlərin həyata keçirilməsi, elmi tədqiqatların aparılması, eyni zamanda sosial-humanitar elm sahələrində, tarixi mövzularda araşdırmalara üstünlük verilməsi təqdirəlayiqdir.

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda Ziya Bünyadov, Yaqub Mahmudov, Qiyasəddin Qeybullayev, Əsməd Muxtarova, Şahin Mustafayev, Əzizağa Ələkbərli, Tofiq Nəcəfli və digər tədqiqatçı alimlər türk xalqları və dövlətlərinin tarixi ilə bağlı dəyərli araşdırmalar aparıb və həmin tədqiqatlar elmi dövriyyəyə daxil edilib. Bu baxımdan Yaqub Mahmudovun “Vzaimootnosheniya gosudarstv Akkoyunlu i Sefevidov s zapadnoyevropeyskimi stranami (II polovina XV – nachalo XVII veka)”⁷, Qiyasəddin Qeybullayevin “Azərbaycan türklərinin təşəkkül tarixindən”⁸, Əsməd Muxtarovanın “Türk xalqlarının tarixi (qədim dövrlər və orta əsrlər), Darxan Kıdırəli və Qaybullu Babayarın “Ortaq türk tarixi”, Şahin Mustafayevin “Ot sel’ dzhukov k osmanam: etnopoliticheskiye protsessy v tyurkskoy srede Maloy Azii v XI–XV vekakh” (Qeybullayev, 1994), Mais Əmrahın (Mais Əmrahov) “Mərkəzi Asiyanın Türk respublikaları müharibə illərində (1941-1945-ci illər) (Ələkbərli, 2024), Əzizağa Ələkbərlinin “Azərbaycanın Mərkəzi Asiya ölkələri ilə elmi əlaqələri (1920-1991) (Bünyadov, 2007), Tofiq Nəcəflinin “Səfəvi-Osmanlı münasibətləri” (Muxtarova, 2013) və digər əsərləri qeyd etmək olar.

¹ <https://president.az/az/articles/view/63979>

² <https://president.az/az/articles/view/51394>

³ <https://president.az/az/articles/view/58115>

⁴ <https://president.az/az/articles/view/62277>

⁵ <https://president.az/az/articles/view/52122>

⁶ <https://president.az/az/articles/view/66416>

⁷ <https://president.az/az/articles/view/58115>

⁸ <https://president.az/az/articles/view/63979>

Qeyd edək ki, son illərdə türk xalqları və dövlətləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin genişləndirilməsi ortağ tarixi dəyərlərin daha dərinədən öyrənilməsi və təbliği imkanlarının artırılmasına əlverişli zəmin yaradıb. Bu hələ ən qədim zamanlardan geniş coğrafiyada yaşayan türk xalqlarının yeni tarixi şəraitdə birliyinin möhkəmləndirilməsi, milli ruhunun, ümumtürk mədəniyyətinin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proses, eyni zamanda ortağ türk dilinin formalaşdırılması, inkişafını sürətləndirən amil kimi də səciyyələndirilməlidir. Bütün bunların reallaşdırılması, ilk növbədə türk dövlətlərinin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının apardığı məqsədyönlü siyasətlə bağlıdır. Bu baxımdan ortağ türk tarixinin öyrənilməsinə xidmət edən türk xalqları və dövlətləri arasında mədəni əlaqələrin tarixinə dair elmi tədqiqatların genişləndirilməsi də maraq doğurur və həm də qürurvericidir.

Elmi araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan tarixən Mərkəzi Asiya ölkələri ilə hərtərəfli, geniş əməkdaşlıq edib, ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrdə mühüm rol oynayıb.

Azərbaycanın Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, eyni zamanda Tacikistanla münasibətlərinin inkişafı ümumtürk tarixinin zənginləşməsində, mənəvi bağların qorunması və möhkəmlənməsində böyük əhəmiyyət kəsb edib. Azərbaycanın Mərkəzi Asiya xalqları ilə iqtisadi, siyasi və mədəni, o cümlədən elmi əlaqələrinin qədim tarixi köklərinin araşdırılması bir daha sübut edir ki, Azərbaycan tarixən Mərkəzi Asiya, Kiçik Asiya və Şimali Qafqaz arasında körpü rolunu oynayıb və bu missiya bu gün də davam etdirilir.

ORTAĞ TÜRK TARIXİNİN ZƏNGİNLEŞMƏSİNDƏ ŞƏXSİYYƏTLƏRİN ROLU

Ümumtürk tarixinin, ortağ türk tarixinin zənginləşməsi təkcə aparılan elmi araşdırmalarla bağlı deyil. Bu, eyni zamanda ayrı-ayrı böyük şəxsiyyətlərin bilavasitə praktik fəaliyyəti, ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrə verdikləri töhfələrlə bağlıdır. Məsələn, təkcə XX yüzilliyi və XXI

yüzilliyin əvvəllərini nəzərə alsaq, bu dövrdə yüzlərlə elm, təhsil, mədəniyyət xadimlərinin qarşılıqlı əlaqələrin inkişafına verdikləri töhfələrdən bəhs etmək olar. Elmi əlaqələrin inkişafında Azərbaycanın görkəmli alimlərindən coğrafiyaçı və torpaqşünas alim, akademik Həsən Əlirza oğlu Əliyev (1907-1993), şərqşünas Əlisöhbət Sumbat oğlu Sumbatzadə (1907-1992), tarixçi alim Əlövsət Nəcəfqulu oğlu Quliyev (1922-1969), ədəbiyyatşünas alim Yaşar Vahid oğlu Qarayev (1936-2002), türkoloq alim Ağamusa Ağası oğlu Axundov (1932-2015) və başqalarının xidmətlərindən geniş bəhs etmək mümkündür. Mərkəzi Asiya ölkələrinin elm xadimlərinin (tarixçi alim akademik Akay Nusupbekoviç Nusupbekov (1009-1983), akademik Tuken Biqaliyeviç Omarov (1935-2013) – Qazaxıstan; akademik Kurman-Qali Karakeyeviç Karakeyev (1913-2012) – Qırğızıstan; türkoloq-pedaqoq Xalid Səid Xocayev (1893-1937), folklorşünas, professor Hadi Tıllayeviç Zərifov (1900-1972) – Özbəkistan; akademik Ənvər Göyüş oğlu Rüstəmov (1917-2005), ədəbiyyatşünas Əkbər Əliyev (Ruhi) (1908-1981) – Türkmənistan və b.) qarşılıqlı əlaqələrdə böyük rol oynadıqlarını qeyd etmək olar.

Bu məsələlər ortağ türk tarixinin ayrı-ayrı bölmələr üzrə müvafiq mənbələr əsasında yazılması üçün istiqamətverici əhəmiyyət daşıyır. Bu mənbələrin təhlili, ümumiləşdirilməsi həm də dövrün mənzərəsini üzə çıxarmağa şərait yaradır. Beləliklə, xalqlararası, dövlətlərarası əlaqələrin müqayisəsi əməkdaşlığın, qardaşlıq və dostluq münasibətlərinin dinamikasını ardıcıl izləməyə, cəmiyyətə verilən töhfələri dəyərləndirməyə və gələcək perspektivlərə dair fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkanlar yaradır. Ona görə də ümumtürk və ortağ türk tarixinə aid monoqrafik tədqiqatların aparılması həm nəzəri, həm də praktik baxımdan əhəmiyyətlidir. Çünki nəzəri məsələlərin öyrənilməsi ilk növbədə tarixi mənzərəni üzə çıxarmağa kömək edir, eyni zamanda praktik baxımdan təlim prosesi üçün faydalı olur. Bu baxımdan tədqiqat əsərlərinin həm də tədris resursu kimi də tətbiqi təhsilalanların tarixi təfəkkürünün formalaşmasında mühüm rol oynayır.

TÜRK XALQLARI TARİXİNİN TƏDRİSİ ORTAQ DƏYƏRLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİ VASİTƏSİ KİMİ

Qeyd edək ki, türk xalqlarının tarixinin tədrisi məsələləri də günümüzün ən aktual məsələlərindəndir. Elm xadimlərinin, o cümlədən qardaş respublikalardan akademik Darxan Kuandıkuş Kızırdı, akademik Xaydarbek Nazirbekoviç Bababekov, akademik Qaybulla Bolliyeviç Babayarın və başqalarının bu istiqamətdə xidmətləri də təqdirəlayiqdir. Türk respublikaları arasında mədəni əlaqələrin inkişafı ortaq tariximizin zənginləşməsinə əsaslı şəkildə təsir göstərir. Son illərdə həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli birgə tədbirlərin, forumların, mədəniyyət və ədəbiyyat günlərinin keçirilməsi birlik və bərabərliyin möhkəmləndirilməsinə böyük töhfələr verir. Qardaş ölkələrdə yaşayan bir sıra azərbaycanlıların fəaliyyətini də ortaq dəyərlərimizin zənginləşməsinə təsir göstərən amillərdən biri kimi qeyd edə bilərik.

Bu gün Azərbaycan ali məktəblərinin sosial-humaniteryönlü fakültələrində, ümumtəhsil məktəblərində türk xalqlarının tarixi, o cümlədən ortaq türk tarixi öyrədilir. Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci siniflərində “Ortaq türk tarixi”, ali məktəblərdə isə “Türk xalqları və dövlətlərinin tarixi”, “Osmanlı tarixi” adlı fənlər tədris edilir. Eyni zamanda Azərbaycan tarixi və dünya tarixinin tədrisində türk xalqlarının integrativ tədrisinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu baxımdan ölkəmizdə şagirdlərin, tələbələrin türk xalqlarının tarix və mədəniyyətini dərinlənən öyrənmələri üçün imkanlar genişdir.

Ümumtəhsil məktəbləri üçün hazırlanmış “Ortaq türk tarixi” adlı dərs vəsaiti məzmun etibarilə maraqlıdır. Vəsait hazırlanarkən mütəxəssislərin bir sıra qeyd və tövsiyələri nəzərə alınmış və müəyyən təkmilləşmə işi aparılıb. Belə ki, Mərkəzi Asiya və ona bitişik bölgələr qədim türklərin ilk ulu vətənlərindən biri kimi göstərilir. Ortaq türk tarixi dərs vəsaitində bilavasitə Azərbaycana aid olan bir neçə mövzu verilib: Sacilər (Saqoğulları) dövləti, Azərbaycan Atabəylər (Eldənizlər) dövləti, Elxanilər (Hülakülər) dövləti, Qaraqoyunlu

dövləti, Ağqoyunlu dövləti (Kızırdı, Babayar, 2023).

Əlbəttə, qeyd olunan dövlətlərin tarixi Azərbaycan dövlətçilik tarixinin, eyni zamanda türk dövlətçilik tarixinin möhtəşəm səhifələrində özünəməxsus yer alıb. Lakin digər dövrlərə aid olan məsələlərə də ümumtürk tarixində geniş yer verilməsi vacibdir. Məlumdur ki, Azərbaycan ərazisi də ən qədim türk yurdlarından biridir. Ortaq türk tarixinə aid olan tədris vəsaitlərində bu məsələlərə geniş yer verilməlidir. Doğrudur, “Ortaq türk tarixi” dərs vəsaitində (Kızırdı, Babayar, 2023) ən qədim türklərin yaşadıkları bölgələrdən biri kimi Azərbaycanın da adı çəkilir. Lakin Azərbaycan haqqında, Azərbaycan dövlətçilik tarixi barədə verilən məlumatlar məhdud xarakterlidir. Azərbaycanın türklərin həm də ilk ana yurdu kimi qədim tarixinin, ölkəmizin ərazisində ən qədim insan məskənlərinin türk xalqlarının tarix dərslərində əksini tapması vacibdir.

Hazırda ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan “Ortaq türk tarixi” fənninin məzmunu ən qədim dövrdən başlayaraq XV yüzilliyin sonlarına qədər olan dövrü əhatə edir. XVI yüzillikdən sonrakı dövrə aid olan ortaq türk tarixinin də yazılması vacibdir.

Ümumiyyətlə, ortaq türk tarixinin yazılması yeni yanaşmalara əsaslanmalıdır. Bu tarix ümumtürk-ortaq türk tarixinin elmi konsepsiyası əsasında işlənməlidir. Azərbaycanda aparılan tədqiqatlar sübut edir ki, dövlətçiliyimizin tarixi kökləri bizim eradan əvvəlki minilliklərə, IV-III minilliklərə gedib çıxır. Belə olan təqdirdə nə üçün biz ortaq türk tarixində bu məsələlərdən bəhs etməyə? Türk xalqlarının tarixi kökləri ortaq tariximizin ən bariz nümunəsidir. Müasir dövrdə türk xalqlarının tarixi öyrənilərkən bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməsi vacibdir.

Ümumiyyətlə, türk xalqlarının ortaq tarixi anlayışı bir neçə aspektdən izah edilə bilər. Birincisi, türk xalqlarının mənşəyinin, tarixi köklərinin eyniliyi faktıdır. Bu fakt imkan verir ki, türk xalqlarının tarixi köklərindən bəhs edərkən ümumtürk mədəniyyətinin spesifik xüsusiyyətləri, yaranması, inkişafı qabarıq şəkildə diqqətə çatdırılsın.

İkincisi, türk xalqlarının zaman və məkan çərçivəsində yaşadıkları arealda bir-biri ilə əlaqələrinin mövcudluğu, sosial, iqtisadi, siyasi münasibətlərinin davamlılığıdır. Bu fakt da imkan verir ki, türk xalqlarının tarixinə aid bu və ya digər məsələ ortaq türk tarixində əksini tapsın: məsələn, Ağqoyunlu-Osmanlı münasibətləri, yaxud Azərbaycanın Mərkəzi Asiya ölkələri ilə əlaqələri və s. Bu kimi məsələlər həm də bilavasitə ortaq türk tarixinin məzmununa daxil olan hadisə və prosesləri əks etdirir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Azərbaycanın son illərdə ictimai-siyasi, mədəni həyatında baş verən hadisə və proseslər, o cümlədən Zəfər tarixi Azərbaycanla bərabər, bütün türk dünyasının ortaq tarixinin tərkib hissəsidir.

Ortaq türk tarixi anlayışının üçüncü mühüm aspekti bu məsələlərlə, yəni türk xalqlarının tarixi ilə bağlı araşdırmaların aparılmasıdır. Tədqiqatçı alimlərin ikitərəfli, yaxud çoxtərəfli əlaqələrə aid araşdırmaları, eyni zamanda konkret bir ölkənin həyatına aid elmi əsərləri ortaq türk tarixinin zənginləşməsinə xidmət edir. Lakin bu da bir faktdır ki, bəzən ortaq türk tarixinə aid olan əsərlərdə də diqqətdən kənar qalan məsələlərə rast gəlinir.

NƏTİCƏ

Ümumiyyətlə, müasir dövrdə ortaq türk tarixinin öyrənilməsi, tədqiqi, təbliği və tədrisi imkanları çox genişdir. Türkün tarixinə, mədəniyyətinə dair yazılmış obyektiv tədqiqat əsərlərinin hər biri dəyərli və qiymətlidir. Bu əsərlər, eyni zamanda təlim prosesində fənlərin məzmun imkanlarından məqsədəuyğun, sistemli istifadə türk milli kimliyinin daha dərinə dərk edilməsinə, gənclərdə tarixi keçmişimizə hörmət və məhəbbət hissinin formalaşmasında böyük rol oynayır. Ona görə də xalqlarımızı birləşdirən, qovuşduran və qardaşlıq əlaqələrini, birlik və bərabərliyimizi möhkəmləndirən dəyərlərin, mədəni, iqtisadi, sosial, siyasi əlaqələrin araşdırılması, ortaq türk tarixinin tədqiqi və tədrisi məsələlərinin daim diqqətdə saxlanması, ona xüsusi əhəmiyyət verilməsi vacibdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- ¹ Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi. <https://president.az/az/articles/view/52122>
- ² Buniyatov, Z.M. (1980). Vydayushchiyesya deyateli Uzbekistana v sochinenii Ibn-al-Fuvati. Zhurnal "Guliston", №10 (na uzb.yaz.).
- ³ Buniyatov, Z.M. (1986). Gosudarstvo Khorezmshakhov – Anushteginidov: 1097-1231. M., Nauka, 248 s.
- ⁴ Bünyadov, Z.M. (2005). Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı: Elm, 392 s.
- ⁵ Bünyadov, Z.M. (2007). Azərbaycan Atabəyləri dövləti (1136-1225-ci illər). Bakı: Şərq-Qərb, 312 s.
- ⁶ Ələkbərli, Ə.B. (2024). Azərbaycanın Mərkəzi Asiya ölkələri ilə elmi əlaqələri (1920-1991). Bakı: BİROL GROUP MMC, 408 s.
- ⁷ Əmrah, M. (2015). Mərkəzi Asiyanın Türk respublikaları müharibə illərində (1941-1945-ci illər). Bakı: Mütərcim, 272 s.
- ⁸ Faruk, S. (1976). Safevi devletinin kuruluşu və gelişiminde Anadolu türklerinin rolu. Ankara: "Güven matbaası", 265 s.
- ⁹ İlham Əliyevin andiçmə mərasimi keçirilib. <https://president.az/az/articles/view/63979>
- ¹⁰ Kızırlı, D.K., Babayar, Q.B. (2023) Ortaq türk tarixi. Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinifləri üçün dərs vəsaiti. Bakı: Təhsil, 160 s.
- ¹¹ Qeybullayev, Q. (1994). Ə.Azərbaycan türklərinin təşəkkül tarixindən. Bakı: Azərnəşr, 248 s.
- ¹² Mahmudov, Y.M. (1991). Vzaimootnosheniya gosudarstv Akkoyunlu i Sefevidov s zapadnoyevropeyskimi stranami (II polovina XV – nachalo XVII veka). Bakı: Izdatel'stvo Bakinskogo universiteta.
- ¹³ Muxtarova, Ə. (2013). Türk xalqlarının tarixi (qədim dövrlər və orta əsrlər). Bakı. 446 s.

- ¹⁴ Mustafayev, Ş.M. (2011). Səlcuqilərdən Osmanlılara: XI–XV əsrlərdə Anadolunun türk mühitində etnosiyasi proseslər. Bakı: “Elm” nəşriyyatı.
- ¹⁵ Nəcəfli, T. (2014). Səfəvi-Osmanlı münasibətləri. Bakı: “Turxan NPB”, 516 s.
- ¹⁶ Şuşa şəhərinin 2023-cü il üçün “Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı” elan edilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. <https://president.az/az/articles/view/58115>
- ¹⁷ Şuşa şəhərinin 2024-cü il üçün “İslam dünyasının mədəniyyət paytaxtı” elan edilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. <https://president.az/az/articles/view/62277>
- ¹⁸ Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. <https://president.az/az/articles/view/51394>
- ¹⁹ Şuşada Türk Dövlətləri Təşkilatının Dövlət başçılarının qeyri-rəsmi Zirvə görüşündə Qarabağ Bəyannaməsi imzalanıb. <https://president.az/az/articles/view/66416>